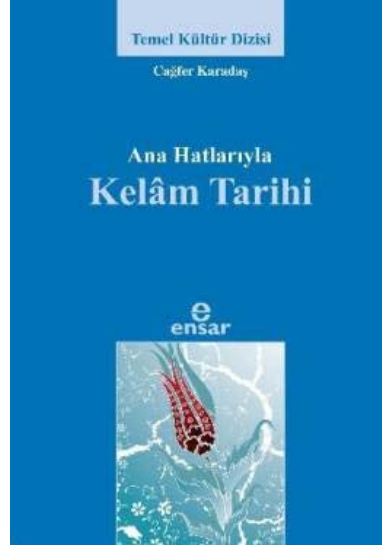

Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi

Yazar: Çağfer Karadaş, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, 469 s.

Abdylkader DURGUTİ¹

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Çağfer Karadaş tarafından kaleme alınan *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi* isimli eser, kelâm mezhepleri esas alınarak kaleme alınmış bir kelâm tarihidir. Kelâm ilmi, her ne kadar h. I. asrın sonlarına doğru yaygın bir şekilde telaffuz edilmeye başlasa da, aslında köklerinin Kur'ân'ın nüzulüne kadar uzandığını görebiliriz. Özellikle Kur'ân'da bahsedilen geçmiş peygamber kıssalarında, toplumun putperest inançlarıyla mücadele eden bu peygamberler kelamcılara ilham kaynağı olmuştur. Aynı şekilde Allah Rasûlünün de bu mücadelede yer aldığı ve müşriklere karşı kullandığı temsil, kıyas, hikmet öğüt ve fikirlerin, kelâm yönteminde kaynaklık ettikleri görülebilir. (s.9-10)

Eser, giriş dışında beş bölümden müteşekkildir. Yazar, eserinin sonuna ayrıca bir bölüm ekleyerek Mürchie'nin Kelâm düşünce tarihi içerisindeki yerini tartışmaktadır. Bununla birlikte eseri özgün kılan en önemli özelliği, ekler bölümünde Arap dilinde metinlere yer verilmiş olmasıdır. Son zamanlarda İlahiyat fakülteleri ve İslami İlimler fakültelerinin büyük çoğunluğunda zorunlu hazırlık nedeniyle derslerin yüzde otuzunun Arapça işlenmesine paralel bir yaklaşım olarak ekler bölümünde *el-Muhtasar fi İlmi'l-Kelâm ve'n-nusûs el-Kelâmiyye* başlığı altında *el-Fıkhu'l-ekber*, *el-Usûlü'l-hamse*, *Akîdetü'l-Kerrâmiyye*, *el-Akâidü'l-Adüddiyye* ve *Metnü'l-Akâid* vb. klasik muhtasar kelâm metinlerine yer verilmiştir. Yazarın ifadesiyle bu metinlere yer verilmesinin sebebi okuyucuya,

¹ Öğr.Gör., Osmangazi Üni. İlahiyat Fak. İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, adurguti@ogu.edu.tr.

farklı mezheplerin inanç ilkelerini, orijinal metinlerden takip etme ve değerlendirebilme imkânı sunmaktır. (s.12)

Yazar *giriş* bölümünde kelam tarihi tarzında kelamın gayesi, tarifi, konusu ve diğer bilimlerle ilişkisinden bahsettikten sonra kelâm mezhepleri, Mezhepleşme Serüveni başlığı altında mezhepleri doğuran şartları ve mezhep olgusuyla ilgili tahlilleri yaparken büyük ölçüde İslam mezhepleri tarihi kaynaklarından esinlendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte İslam mezhepleri tarihinin usul ve yöntemlerine sadık kalarak objektiflik, fikir-hadise irtibatı, fikirlerde ve şahıslarda derinleşme, bütüncül tarih perspektifi, betimleyici bakış açısı başta olmak üzere araştırmacının yöntemlerini ele almıştır. Kelam ilmine geçmeden önce yazarın dikkat çektiği önemli noktalardan biri de mezheplerin sayısı ve isimlendirme problemidir.

Mezheplerin isimlendirilme ve sınıflandırılması, İslam mezheplerinin metodolojik temel problemlerinden biridir. Mezheplerin isimlendirilmeleri iki ana unsur üzerine oturtulmuştur. Bu unsurlardan ilki kitle, diğeri ise düşüncedir. Birçok mezhepte görüldüğü gibi burada da düşünsel unsurlardan önce kitlesel birlikliklerin öncelik taşıdığı görülmektedir. Yani, fikirden çok topluluk veya cemaatleşme ön plana çıkmaktadır. Bu tür isimlendirilme Hariciler, Kaderiye veya Alevî isimlerde görülmektedir. Bu taksimde adlandırma çatı isim olarak kullanılmaktadır. (s. 56) Ancak her şeyden önce birçok mezhep veya fırka isminin mezhep tarafından mı yoksa muhalifler tarafından mı verilmiş olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Çünkü birçok mezhepte görüldüğü gibi, muhalifler tarafından isimlendirme yerme amaçlı olmuştur veya yapay bir şekilde isimler üretilmiştir. Bu isimlendirilmelerin nedeni ise 73 fırka hadisinden kaynaklanan sayı göz önünde bulundurulduğu içindir. Bazı hayali mezhepler, bu sayıyı doldurabilme gayretiyle üretilmiş olmalıdır.

Giriş bölümünde “Mu’tezile Kelâm Okulu” adını taşıyan başlıklı konu birinci bölümün önsözü olarak değerlendirilebilir. (s. 62) Çünkü, bu başlık altında kelâmın teşekkül ve şekillenme döneminden bahsedilmektedir. Her ne kadar Vasil b. Ata (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ile kelâmî tartışmalar ön planda ise de, Hasan el-Basrî’ye (ö. 110/728) nispet edilen *er-Risaletü fi l-kader* adlı eser incelendiğinde, bu dönemde meydana gelen tartışmalarla yakından ilgilendiği görülmektedir. Bu bakımdan, Mu’tezilî düşüncenin gelişmesinde Hasan el-Basrî’nin öncülük ettiği, hatta Irak coğrafyasında düşünce yapılanmasında onun etkin rol oynadığı görülmektedir. Nitekim yazara göre, itikâdî ve kelâmî

tartışmaların Hasan el-Basrî ile başlamasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir. (s. 62-63) Konunun devamı sayılabilecek şekilde *birinci bölümde* Mu'tezile'nin doğduğu zemin tartışılmaktadır. Mu'tezile'nin doğmasıyla birlikte yeni bir yöntem ortaya çıkmıştır. Çünkü yeni bir kültür ortamında yeni inanç mensuplarına karşı, kendi inançlarını tanıtmaya gereğini duymuşlardır. Bu yeni yöntemin selefî yönteminden farklı olması ve yeni teorik tartışmaları doğurması kaçınılmazdır. Bu yeni yöntemle birlikte İslam Mezhepleri entelektüel seviyeye ulaşmıştır. Çünkü bu dönemde felsefe kitaplarının çevirileri başlamıştır ve bu çevirilerle birlikte nitelik kazanmıştır. Nitekim halk kendine daha kolay geleni seçerek Ehl-i Hadisi tercih etmiştir. Bunu Me'mun döneminde, "mihne" sürecinin başlamasıyla görmek mümkündür. (s. 71, 93-94)

İkinci bölüm kitabı özgün kılan bölümdür. Çünkü günümüze kadar yazılan Kelâm Tarihi kitaplarından farklı olarak ilk kez Kerrâmiyye okulu veya mezhebi, Sünnî mezhepler arasında sayılmaktadır. Bu aynı zamanda birçok tartışma konusunu da meydana getirecektir. "Tarih boyunca Kerrâmiyye mezhebi neden marjinal mezhep olarak sayılmıştır?", "Kerrâmiyye mezhebinin marjinal veya bid'at mezhepler arasında sayılmasının sebepleri nelerdir?" gibi birçok soru sorulabilir. Bu sorulardan bazılarını yazar "Mezhep Tasnifindeki Yeri" başlığı altında cevap vermektedir. (s. 106) Bu başlık altında yazar, Kerrâmiyye'nin fırka edebiyatı yazarlarının tasnifine yer vermektedir.

Günümüze ulaşan en önemli fırak edebiyatının yazarı Ebü'l Hasan el-Eş'arî (324/935), Kerrâmiyye mezhebini Mürcie'nin bir kolu olarak göstermektedir. (s. 106) Abdulkâhir el-Bağdâdî (mutaassıb Eş'arî olarak bilinen alimlerden biri), Kerrâmiyye mezhebine *üçüncü bölümde* Sapık fırkalar başlığı altında yer vermekle beraber Kerrâmiyye mezhebinin birbirleriyle uyum içerisinde olan üç kolunu da zikretmektedir. Şehristânî ise Kerrâmiyye mezhebini "Sıfâtiyye" başlığı altında, Eş'ariyye ve Müşebbihe ile birlikte müstakil bir mezhep olarak ele almaktadır. İbn Hazm ise Kerrâmiyye mezhebini Mürcie'nin ğulat fırkaları arasında saymaktadır. İbn Teymiyye ise Kerrâmiyye mezhebine Eş'ari mezhebi ile birlikte yer vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Teymiyye Kerrâmiyye mezhebini Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında saymaktadır.

Yazarın bunlardan başka referans aldığı iki önemli eser daha vardır. Birincisi, ünlü coğrafyacı Makdisî el-Beşşârî'nin *Absenü't-tekâsîm* adlı eseridir. Makdisî'ye göre Kerrâmiyye mezhebini bid'at ehlinden saymayıp tereddüde yer bırakmayacak şekilde Sünnî - Hanefî mezhebinden olduklarının tespitidir. (s. 111-112) İkincisi

ise Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin dedelerinden olan Ebû Mutî' Mekkûl en-Nesefî'nin kaleme aldığı *Kitâbü'r-red Alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ahvâi'd-Dâletî'l-Muddille* adlı eseridir. (s. 108) Günümüze kadar gelen en eski fırka kitaplarından biridir. Ebû Mutî, eserinde Kerrâmiyye mezhebi hakkında herhangi bir bilgi vermez, ancak onun bu mezhebe yaklaşımı ve bu mezhebi Sünnî çerçeve içerisinde değerlendirdiği izlenimi doğurur. Yazara göre Ebû Mutî'nin bu yaklaşımı, Kerrâmiyye mezhebinin görüşlerini ön planda tuttuğunu ve onun savunduğu görüşleri Kerrâmiyye-Hanefî düşüncesine paralel düştüğünün tescili anlamına gelir. Yazar değerlendirme bölümünde Kerrâmiyye ile Eş'ariler arasında yoğun tartışmaların yaşandığı dönemin III/IX. Asır olduğuna dikkat çeker. Daha sonra bu dönem itibarıyla Kerrâmiyye mezhebini daha çok muhalif kanadın – Eş'ari âlimler – yoluyla öğrendiğimiz hesaba katılırsa, mezhep hakkında sağlıklı bilgi elde edemediğimiz ortadadır. Öyleyse Eş'arilerin karşıt tavırlarıyla yaptıkları değerlendirmelerini objektif olarak kabul etmek mümkün değildir. Eş'arilerin bu muhalif tutumu, mezhebin görüşlerini objektif bir şekilde tespit edebilmek için, yazarı, coğrafi, kültürel ve amelî mezhep konusunda Hanefî – Matürîdî kaynaklara yönelmeye itmiştir. (s. 131-134) Kerrâmiyye mezhebi hakkında İslam mezhepleri tarihi kaynaklarında birbirlerine zıt bilgi ve değerlendirmelerin yer almasının sebebi, mezhep mensuplarının eserlerinin günümüze kadar ulaşmaması ve içerden bir değerlendirme şansımızın bulunmayışındır. Dolayısıyla yazarın Kerrâmiyye mezhebiyle ilgili bu yaklaşımının, hem kelâm tarihi ve İslam mezhepleri tarihiyle ilgili yapılan çalışmaların, hem de mezkur bilim dallarının gelişmesine katkı sağladığı kanaatindeyiz.

Çalışmanın *Üçüncü bölümünde* ise Eş'arî Kelâm Okulu ele alınmaktadır. Yazar, Eş'arî okulunun oluşmasını, Mu'tezile'nin Abbâsi halifelerinin döneminde uygulanan “mihne” sürecine kadar götürmektedir. Bağdat Mu'tezilesi, devlet desteğiyle başlatılan “Kur'an Mahlûktur” sloganıyla halka kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bu sloganın arkasında Mu'tezile'nin aşırı tenzihî fikirleri, Kur'an ve sünnette yer alan teşbîhi ifadeleri reddederek, bütün ilâhî sıfatları inkâr etmek gibi bir izlenime zemin hazırladı. Böyle bir ortamda İbn Küllab (ö. 240/854) Mu'tezilî düşüncelerine karşı, selef itikadıyla Mu'tezile metodunu mezcedip yeni bir düşünce yapısını oluşturma temellerini atmıştır. İbn Küllab'ın bu çıkışı Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935)'nin Mu'tezile'den edindiği kelâmî birikimi ile selefî/Ehl-i Hadîs itikadını uzlaştırmasına örneklik teşkil etmiştir. Eş'arî okulu Mu'tezile içerisinden çıkarak Ehl-i Hadîs ve Mu'tezile arasında üçüncü yol olarak devam edebilmiştir. (s. 137-139)

“Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik” adını taşıyan *dördüncü bölümde* konu sekiz alt başlık halinde ele alınmıştır. Yazar, Mâtürîdîlik okulunun temellerinin Kûfe’de Ebû Hanîfe tarafından atıldığını söylemekle birlikte, Abbasi halifesi Hârûn er-Reşid döneminde atanan kadıların çoğunun Ebu Hanîfe’nin öğrencileri olduğunu ve Abbasi hâkimiyeti ile birlikte Hanefîliğin geniş bir alana yayılmasına ve daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân bulduğunu vurgulamaktadır. (s.194-196) Yazar için Semerkant Okulunun oluşmasında hangi nedenlerin etkin olduğu aydınlanmamış önemli konulardan biridir. Ancak Hanefîliğin oluşmasına ve yayılmasına, bugünkü verilere dayanarak Ebû Hanîfe’ye nispet edilen *el-Âlim ve’l-muteallim, el-Fıkhu’l-ekber ve el-Fıkhu’l-ebzat* gibi eserleri köprü olarak değerlendirmek mümkündür. (s. 234)

Mâtürîdîlik mezhebi, Eş’arîlik ile nispeten eşzamanlı ve bağımsız bir mezhep olarak Hanefî coğrafyasında yayılmıştır. Hanefîlik ile Mâtürîdîlik her ne kadar ortak bir geleneğe sahip olsalar da aralarında usûl ve üslup itibarıyla farklılıklar vardır. Yazar, iki ekol arasındaki ayrılık konusunun metodoloji olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre Mâtürîdîlik, Hanefîliğe göre daha kelâmî bir mezhep olarak karşımıza durmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe’nin risalelerinde kelâmî usûl ve üslûbun varlığı görünse de, iman konusuna yaklaşımı, müteşâbihât hususunda te’vilin benimsenmesi, tekvin sıfatının öncelikli konu haline gelmesi gibi yönleriyle Mâtürîdîlik, sistematik anlamda bir kelâm mezhebidir. (s. 276-277)

Çalışmanın *beşinci bölümünde* “Yeni İlm-i Kelâm” başlığı altında Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine kadar yapılan bazı çalışmalar üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde toplum olarak yeni arayışlara girilmesiyle birlikte Kelâm alanında “Yeni İlm-i Kelâm” çalışmaları görülmektedir. Hatta kelâmcı profiline bu dönemde yeniden çizilmeye başladığına dikkat çekilmektedir. Yazara göre kelâmcının yeni görevi ve yeni konumu şekillenirken iki anlayış ortaya çıkmıştır:

1. Kadim kitap ve kültürü okuyarak yeniden inşa etmek,
2. Kadim kitap ve kültürü reddedip doğrudan Kur’an’a dönerek yeni bir başlangıç yapmaktır.

Nitekim bu hareketin ilk anlayışı Abdullatîf Harputî (ö. 1334/1916)’nin yazdığı *Tenkîhu’l-keâm fî akâidi ehli’l-İslam* adlı eserinin yazılış amacının “yeniden kendine gelme” arayışları içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu arayışların

sonucu Harpûti'nin Dâru'l-fünûn'a kelâm muallimi olarak atanmasıdır. (s.281-290) Yazar günümüz Kelâm alanında yapılan çalışmaların, özgün ve özellikli yapısına tekrar dönmeye başlamasını sevindirici bir gelişme olarak nitelirmektedir. Bunun en büyük göstergesi ise kelâmcıların kendi kamuoyunda *Kur'an Kelâmı* ve *Geleneksel Kelâm* söylem ve anlayışının oluşmasıdır. (s. 334-335)

Sonuç olarak eserde, kelâm tarihinin yanısıra kelâmın geçirdiği evreler, kelâmî okullar ve metodları hakkında önemli bir bakış açısını getirdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Hanefi – Kerrâmiyye ve Semerkant – Mâtûridiliği ekollerinin ön plana çıkması, yeni araştırmalara, bilimsel ve nitelikli çalışmalara kaynaklık edebilir. Bununla birlikte son zamanlarda kelâm alanında yapılan çalışmaların, kelâm ilminin önemine vurgu yaptığını ve kelâm tarihine yeni anlayış ve üslup kazandırılmasına katkı sağladığını, konuya daha fazla ilgi uyandırdığını söylememiz mümkündür. Bununla birlikte eserin, İlahiyat fakültelerindeki kelâm tarihi dersinin temel ders kitabı olarak okutulacak nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.